

S.A.TOSHTEMIROVA, M.A.DARMONOVA, J.N.ABDURAXMONOVA

ARXIVSHUNOSLIK

6011100 – Tarix yoʻnalishi talabalari uchun
oʻquv qoʻllanma

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLI

GHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

S.A.TOSHTEMIROVA,

M.A.DARMONOVA,

J.N.ABDURAXMONOVA

ARXIVSHUNOSLIK

60111100 – Tarix yo'nalishi talabalari uchun

o'quv qo'llanma

TOSHKENT - 2023

UO'K 930.25

KBK 79.3

T-26

S.A.Toshtemirova, M.A.Darmonova, J.N.Abduraxmonova. /
Arxivshunoslik [Matn]: O'quv qo'llanma. City of book. – Toshkent: 2023.
– 161 b.

Mazkur o'quv qo'llanmada Arxivshunoslik fanining maqsad va vazifalari umumlashtirilgan holda, unda asosan Arxivshunoslik fanini o'qitishga qo'yilgan talablar, dastlabki arxivlar va ularning tashkil etilishi, qadimgi arxivlar, O'rta Osiyoda arxiv ishi tarixi, mustaqil O'zbekistonda arxiv ishi, arxivlar faoliyatining takomillashtirilishi, O'zbekiston Milliy davlat arxivlari, Toshkent markaziy davlat arxivi, viloyat davlat arxivlari va ularning faoliyati yoritib berilgan. Shuningdek, arxiv kataloglari va ularning turlari, arxiv hujjatlarining tavsiflari, davlat arxivlarida yo'l ko'rsatgichlarini tuzish va ularni nashrga tayyorlash, davlat arxiv jamg'armalari hujjatlarini turkumlash, arxiv hujjatlari qiymatini ekspertiza qilish ishlarini qanday olib borilishiga alohida e'tibor qaratilgan. Bundan tashqari mazkur o'quv qo'llanmada Arxeografiya fani, Arxeografiya fanining maqsad va vazifalari, hujjatlarni yig'ish va ularni arxeografik jihatdan rasmiylashtirish ishlarini har tomonlama tahlil qilingan.

O'quv qo'llanma oliy o'quv yurtlari tarix ta'limi (60111100 – Tarix) yo'nalishi bakalavr bosqichi talabalari, shuningdek o'rta maxsus ta'lim muassasalari o'qituvchilari uchun mo'ljallangan.

O'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023 yil 29 sentyabrdagi 438-sonli buyrug'iga asosan nashr etishga ruxsat berilgan.

Ma'sul muharrir:

O.A. Maxmudov - tarix fanlari nomzodi, dotsent

Taqrizchilar:

A.YO.NAZAROV - O'zMU dotsenti, t.f.f.d. (PhD)

O.X.JAYNAROV – ChDPU dotsenti, t.f.f.d. (PhD)

ISBN 978-9910-9595-0-9

KIRISH

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng barcha sohalar singari arxivlar faoliyatiga va ushbu sohada mehnat qilib kelayotgan hodimlarga e'tibor har qachongidan kuchaytirildi. E'tiborli tomonlaridan biri bu arxivlar bilan bevosita hamkorlikda ilmiy tadqiqot ishlarining sezilarli ravishda ko'payib boryotganidir. Zero, tarix haqiqatlarini yoritishda arxiv hujjatlarining o'rni beqiyos. Bugungi kunga kelib arxivlar faoliyatini zamon talablariga moslash zamonaviy texnologiyalarni ushbu sohaga yo'naltirish ishlari olib borilmoqda. Davlatimiz rahbari Prezident Sh.M.Mirziyoyev tomonidan O'zbekiston Respublikasining kelgusi davrda rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan muhim o'zgarishlarni amalga oshirish borasida ilgari surilgan "Harakatlar strategiyasi" dasturida ham aynan yangicha yondashuv, yuqori bilim, har tomonlama sinalgan va chuqur tajriba, zamonaviy, xorijiy bilim, ko'nikmalardan unumli foydalanish borasida zarur chora-tadbirlar belgilab berilgan.

Tarixan insoniyat taraqqiyotining muayyan bosqichida xo'jalik va ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi ibtidoiy jamoa tuzumining yemirilishiga hamda davlatchilik vujudga kelishiga olib keladi. Deyarli bir vaqtning o'zida ijtimoiy zarurat tufayli yozuv ham paydo bo'ladi. Qadimgi davlatlar o'zlarining ijtimoiy funksiyasilarini bajarish jarayonida turli hujjatlar-qonunlar, farmonlar, mulk va soliq hisobotlariga tegishli hujjatlarni to'plab borgan. Tabiiyki bunday materiallar yig'ilishi natijasida ularning saqloviga ehtiyoj ham paydo bo'ladi. Mazkur jarayonlar arxiv muassasalarining shakllanib borishiga sabab bo'ldi. Arxeologik tadqiqotlar natijasida qadimgi Mesopotamiya, Misr, Kichik Osiyo kabi davlat hududlaridan bir qator ibodatxona va saroylarda qadimgi yozuv namunalari topilgan. Qadimgi davrlarda muayyan bir arxiv muassasalari mavjud bo'lmagan. Lekin bugungi kunda bizga ma'lum sohaga oid hujjatlar bilan ishlashda boshqa bir nomlar bilan atalgan muassasalar tizimi mavjud

edi. Tarix saboqlarini o'rganish, aniq tarixiy ma'lumotlar asosida tarixiy voqeylikni tadqiq etish, tarixni yaratish nihoyatda muhim va dolzarb sanaladi. Bu borada qimmatli ma'lumotlarni aks etiruvchi hujjatlar, shu jumladan, arxiv hujjatlari alohida ahamiyat kasb etadi. Ularni to'plash, saqlash, tadqiq etish va kelgusi avlodlarga to'liq etkazib berish hamda ulardan to'g'ri foydalanish dunyoning turli davlatlarida qadimdan to hozirgi davrga qadar amalga oshirib kelinmoqda. Chunki, Insoniyat rivojlanishining turli bosqichlarida uning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti tarixini o'rganishga bo'lgan intilish va qiziqishlar ortib borgan.

O'zbekiston o'z milliy mustaqilligini qo'lga kiritganligi buyuk tarixiy voqea bo'ldi. O'zbek xalqining haqqoniy tarixini tiklashda arxiv hujjatlarining ahamiyati kattadir. Arxiv hujjatlari o'z navbatida xalqimizning haqiqiy tarixini yoritishga yordam beradi.

Mustaqillik yillarida arxivshunos mutaxassislarini tayyorlashda bir qator amaliy ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Milliy arxiv fondi hujjatlarini saqlash va ulardan ilmiy-amaliy maqsadlarda foydalanish sifatini oshirishda arxivshunos, ish yurituvchi kadrlarni tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Arxiv ishi bu davlat va nodavlat korxonalar, tashkilotlar va muassasalar arxiv hujjatlarini shakllantirish, jamlash, davlat hisobiga olish, saqlash va ulardan foydalanishni tashkil qilish bilan bog'liq faoliyatdir. 1999 yil 15-aprelda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qabul qilgan "Arxivlar to'g'risida"gi qonun va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 30-oktabrdagi "Arxiv ishi bo'yicha m'e'yoriy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida" va 2004-yil 3-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasida arxiv ishining boshqarishni yanada takomillashtirish to'g'risida"gi qarorlari, 2010 yil 15 iyunda O'zbekiston Respublikasining "Arxiv ishi to'g'risida" yangi qonuni qabul qilinadi. Mazkur qaror va Qonunlarda arxiv ishining asosiy qoidalari belgilab berilgan, arxiv hujjatlariga bo'lgan mulk shakllari ko'rsatib o'tilgan. Bundan tashqari ushbu qonunlarda muhim ahamiyatga ega

hujjatlarni O'zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqish va O'zbekiston Respublikasiga olib kirish, arxivlarni molivalashtirish, arxiv ishi sohasida xalqaro hamkorlik, nizolarni hal etish. arxiv ishi to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik qoidalari ham ko'rsatib o'tilgan.

2012 yil 5 aprelda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan "Arxiv ishi to'g'risida"gi Qonun talablarini amalga oshirish maqsadida "O'zbekiston Respublikasida arxiv ishini takomillashtirish to'g'risida"gi qaror qabul qildi. Qarorda arxiv hujjatlarini jamlash, davlat hisobiga olish, saqlash va ulardan foydalanish tartibi to'g'risida Nizom, O'zbekiston Respublikasi Milliy arxiv fondi Davlat katalogi to'g'risida Nizom, Arxivlarni tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish tartibi to'g'risida Nizom, Arxivlar va idoraviy arxivlar tomonidan xizmatlar ko'rsatish tartibi to'g'risida Nizom, Arxivlar mutaxassislarini O'zbekiston Respublikasi korxonalari, muassasalari va tashkilotlari hujjatlarini tartibga keltirishga kompetentligi yuzasidan attestatsiyadan o'tkazish tartibi to'g'risida Nizom, Arxiv hujjatlarini O'zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqish va arxiv hujjatlarini O'zbekiston Respublikasiga olib kirish tartibi to'g'risida Nizomlarni qabul qilish va shu asosda ish olib borish tartiblari ko'rsatib o'tildi.

O'zbekiston mustaqillikka erushgunga qadar O'zbekiston Davlat arxiv fondida faqat davlat muassasalari, tashkilotlari, korxonalari va fuqarolarning arxiv fondlari saqlanardi. Mustaqillikdan keyin esa "Arxiv ishi to'g'risida"gi Qonun va bir qator qarorlar asosida arxivlar faoliyatida ham islohatlar amalga oshirila boshlandi. Arxiv sohasida ham tub o'zgarishlar yuz bermoqda. Arxiv tashkilotlari, davlat arxivlari mustaqillik sharoitida bozor munosabatlariga moslashmoqda. Davlat arxiv xizmatini moddiy-texnika negizini mustahkamlash va ishchi-xizmatchilarning moddiy ahvolini yaxshilash maqsadida davlat arxivlari shartnoina asosida tashkilotlarga va aholiga pullik xizmatni kengaytirmoqda.

Arxiv hujjatlari xalqimizning bebaho noyob tarixiy boyligi hisoblanadi. Arxiv hujjatlari hech vaqt yo'q qilinmaydi, ular umrbod, abadiy saqlanadi. Arxiv ma'naviy boylik, shuning uchun ham bahosi yo'q.

Arxivshunoslik talabalarga, bo'lajak tarixchilarga O'zbekistonda arxiv ishi tarixini, arxiv ishi nazariyasi va amaliyoti masalalarini, arxiv hujjatlarini nashr qilishga tayyorlashning qoidalarini o'rgatadi. Arxivshunoslik fanini talabalarga o'qitish jarayonida arxiv hujjatlaridan ilmiy-tadqiqot ishlarida foydalanish yo'llarini o'rgatishga, hujjatlarni qidirib topish, ishonchli hujjatlarni tanlab olish, ilmiy ishda foydalanish usulini o'rganishga alohida e'tibor beriladi

1-MAVZU: ARXIVSHUNOSLIK FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI

REJA:

- 1.1. Arxiv tushunchasi.
- 1.2. Arxivshunoslik fanining maqsad va vazifalari.
- 1.3. O'zbekiston Respublikasida arxivlar faoliyatiga doir me'yoriy hujjatlar.

Kalit so'zlar: Arxivshunoslik, arxiv tashkilotlari, davlat arxivlari, Davlat arxiv xizmati, arxiv hujjatlari, "Arxivlar to'g'risida"gi Qonun, "arxivium"- hukumat binosi", Xartiya - (yun. Charts-qozoq yorliq) qadimgi arxivlar, dastlabki arxivlarning joylashgan o'rni.

1.1. Arxiv tushunchasi

Arxiv (lot. Archivum - yunon tilidan. Αρχείο - "mavjudlik") - 1) arxiv hujjatlarini saqlaydigan, oladigan, hisobga oladigan va ishlatadigan tashkilotning muassasasi yoki tarkibiy bo'linmasi; 2) muassasa yoki shaxs faoliyati bilan bog'liq yozma yodgorliklar (qo'lyozmalar, xatlar va boshqalar) to'plami¹.

Musulmon Sharq olamida azaldan kitobxonlik, kitobat san'ati va kutubxonalar faoliyati alohida o'rin tutib kelgan. Hukmdorlarning saroylari, yirik zamindor va ziyoli shaxslarning xonadonlari va masjid-madrasalar qoshida kutubxonalar faoliyat ko'rsatgan.

Tarix fani taraqqiyotini belgilovchi omillar orasida arxiv materiallari, ayniqsa diqqatga sazovordir. Shuning uchun tarixiy jarayonlarni yoritishda

¹ O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 1 - jild, T: - "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashroyoti, 2000. 437 b.